

Т. М. Юрова

Академія Сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ГЕНЕЗА ВІЙСЬКОВИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ ВІД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДО 2014 Р.

© Юрова Т. М., 2014

Перша світова війна змусила змінити підходи проєктантів і дизайнерів до створення військових головних уборів, які певною мірою забезпечували успішне виконання бойових завдань особовим складом, що актуально і в наші дні. Мета публікації – проаналізувати реалізацію таких якостей військових головних уборів, як функціональність, зручність, захисні властивості і маскувальна здатність. Використання методу зіставлення, історико-порівняльного та ретроспективного методів, аналізу, синтезу, узагальнення допомогло провести та окреслити історичні паралелі між минулими і сучасними елементами одностроїв, екіпірування, розширити методологічну, теоретичну та дизайнерську базу для проєктування сучасних військових головних уборів.

Ключові слова: Перша світова війна, головні убори, каска, шолом, пілотка, однострій, уніформа, дизайн.

The First World War forced to change approaches planners and designers to create military headgear, which to some extent ensure implementation combat missions personnel, which is important in our day. Today, helmets, kepoi, bandanas and others is a mandatory element of combat uniforms Army almost all countries of world. Their modern look, materials and sometimes differ significantly from those that were used in the early twentieth century. But their purpose remains the same – to save the life of soldiers and officers in the warfare. The purpose of publishing – to analyze the implementation of such mission a military headgear as functionality, comfort, safety features and camouflage ability. Using comparisons, historical-comparative and retrospective methods of analysis, synthesis, generalization, and helped to outline the historical parallels between past and present elements of uniforms, equipment, expand the methodological, theoretical and design basis for the design of modern military headgear.

Key words: World War, headgear, helmet, helmet, caps, military costume, uniform, design.

Перша світова війна, яка по праву претендує на звання першої “наукової” війни, через небачено швидкий розвиток озброєння і відповідно розробку нових стратегій ведення бою, як це не парадоксально, продемонструвала відродження середньовічних методів ведення бойових дій. Майже за місяць противники ґрунтовно розташувалися в окопах в межах візуального контролю і впродовж наступних чотирьох довгих років вели кровопролитну “позиційну війну”, буквально засипаючи один одного ешелонами снарядів і світлових ракет. Учасники цих “траншейних баталій” змушені були в терміновому порядку переодягнутися в захисні костюми у вигляді металевих кірас і касок. Помпезні ківери, гренадьорки, уланські шапки, егерські капелюхи, шако та ін. були замінені на менш помітні та зручніші для бойових умов головні убори.

У цей період новостворені військові головні убори чітко розподілилися за такими категоріями: функціональні, маскувальні і захисні. До перших належать пілотки, польові кепі, “англійські зимові кашкети похідної форми”, “галети” тощо; до других – “балаклави”; до третіх – шоломи та каски. З’явившись у 1914–1918 рр., вони згодом міцно утвердилися в уніформах армій багатьох країн.

Війна на сході України і здійснення АТО призвели до загибелі великої кількості особового складу. За інформацією МО на 1 лютого 2015 р. під час бойових дій невиправні втрати Української

армії становили 1750 осіб [14]. Це вимагає створення ефективних засобів індивідуального захисту, зокрема і щодо головних уборів військовослужбовців.

Аналогічні проблеми вирішувалися і в роки Першої світової війни. Однак спеціальних наукових досліджень щодо створення головних уборів на основі досвіду бойових дій початку ХХ ст. не здійснювалося. Частково торкалися цієї проблеми у своїх роботах вітчизняні науковці К. Анісімов, В. В'ятрович, Ю. Довган, В. Карпов, В. Манзуренко, І. Марчук, І. Монолатій, С. Музичук, О. Пагіря, Є. Пінак, Я. Тинченко, А. Харук, І. Хома, М. Чмир та ін. Подібна ситуація існує і в зарубіжній історіографії, де з усього комплексу робіт з військової уніформології представляється можливим виділити спільну працю Р. Еббота, Е. Пінака, О. Руденка, Д. Адаменка “Армії України 1914–1955”, 18-томну “Енциклопедію світового військового костюма ХХ ст.” польських дослідників А. Галацки, П. Гловаки і Б. Врублевського, 17-томну “Енциклопедію озброєння і військового костюма” Ліліан и Фреда Функен, повну ілюстровану енциклопедію англійського уніформолога Єндрю Молло “Збройні сили Другої світової. Структура. Уніформа. Знаки розрізнення”, повну ілюстровану енциклопедію Пітера Дармана “Уніформа Другої світової”, наукове видання французького історика Лорана Мироуза “Французька армія в Першій світовій війні 1914–1918 рр.” та ін. Однак конкретних досліджень генези головних уборів військовослужбовців під впливом Першої світової війни тут також бракує.

Завданнями цієї публікації є:

- простежити історичні корені виникнення воєнних головних уборів, що були елементами одностроїв у Першу світову війну;
- проаналізувати тенденції та напрями створення головних уборів військовослужбовців ХХ–ХХІ ст.;
- виявити вплив Першої світової війни на створення сучасних захисних, маскувальних та інших головних уборів;
- висвітлити національні особливості головних уборів армії різних країн.

У період Першої світової війни одним з елементів допоміжної військової форми льотчиків була “пілотка”, яка спочатку називалася “перельотка” або “польотка” [5, с. 61]. Вперше вона з'явилася в австрійській армії ще наприкінці XIX ст. Прототипом їй послужила національна сербська шапочка “шайкача”, яку носили загони австрійських сербів на прикордонних до турків територіях. У часи національних змагань 1917–1923 рр. українські авіатори використовували чорну “пілотку” з обов'язковою кокардою, червоними облямівками в нижчих чинах і срібним галуном – у офіцерів, як компактний складений головний убір. Як правило, вони носили пілотку в кишені або за пазухом і одягали лише після польотів [3]. Сьогодні цей головний убір є частиною уніформи в багатьох арміях світу.

Кепі – елемент польової (бойової) уніформи рядового та офіцерського складу, універсальний головний убір з круглою тулією і порівняно невеликим тканинним дашком з твердою прокладкою, спочатку з'явився у французькій армії. Його прообразом була саморобна кепка з очерету, обтягнена тканиною. Простота виготовлення, дешевизна, універсальність і функціональність перетворили кепі в один з найпоширеніших головних уборів армії світу.

Українські Січові Стрільці, ще будучи у складі Австро-Угорської армії, у січні 1916 р. як головний убір запровадили “мазепинку”, яку спроектував Дмитро Катамай – сукняну шапку-кепі з V-подібним розхилом, запозиченим від історичних гетьманських шапок, та дашком. На головних уборах українські легіонери кріпили кокарди з жовто-блакитних стрічок [1, с. 8].

“Мазепинка” Галицької Армії була скопійована зі стрілецької і затверджена як основний головний убір Розпорядженням XLVI ДСВС від 22 квітня 1919 р. Складовими частинами “мазепинки” були: головач (ковпак) з восьми клинців, які загиналися під прямим кутом і сходилися в центрі плаского дна; обкладка (декоративний відворот) з V-подібним розхилом, обшитим по верхньому краю кольоровим кантом за родом військ та прикріпленим посередині гудзиком; дашок; відзнака (шапковий знак) у вигляді золотистого (для старшин) і сріблястого (для рядових і підстаршин) кружка діаметром 2,5 см. Шапка мала навушник, призначений захищати потилицю, вуха та шию від холоду [2, с. 2].

Як і для усіх кепі, “мазепинці” були притаманні зручність, комфортність, функціональність у повсякденному та бойовому користуванні, демісезонність, легкість виготовлення та відносна дешевизна. А наявність V-подібного вирізу демонструвала традиційність та успадкованість форми від головних уборів запорозьких козаків, що надало “мазепинці” національної виразності, знаковості, дало змогу задекларувати себе як військовий національний головний убір. Разом взяті ці фактори у кінцевому підсумку зумовили довге, майже вікове життя “мазепинки”.

Її традиційність спостерігається у “мазепинці” Карпатської Січі – головному уборі особливої конструкції зі шкіряним або лакованим дашком, шкіряним ремінцем з двома хомутиками у “бандерівці” УПА, з характерними додатково пришитими кутками по окіллю, як у “мазепинці” Галицької Армії, і саморобними тризубом або кокардою.

Крій “мазепинки” запроваджений і в сучасній однострій, наприклад, у парадну уніформу Львівського військового ліцею імені Героїв Крут. Його елемент – V-подібний розхил зі стилізованим вишитим зображенням – розташований на окіллі кашкета у парадній уніформі Почесної врти Академії Сухопутних військ ім. П. Сагайдачного.

Після Першої світової війни поляки також створили оригінальну уніформу, яка включала багато традиційних ознак, наприклад, головний убір уланів “чапку” і петлицю з зигзагом, відомих ще з часів наполеонівських війн. Польські вояки, незалежно від чину, були одягнені приблизно однаково. Ідентичний однострій носили білоруські солдати Польської армії [13]. Відмінність полягала в знаках розрізнення і в якості тканини. Головним убором усіх чинів (крім генералів) був традиційний польський м’який чотирикутний кашкет “рогачка” або “конфедератка”, що збереглася й до наших днів.

З початком Першої світової війни проблемою армії Бельгії стали блискучі капелюхи карабінерів, високі ведмежі шапки гренадерів, жорсткі головні убори (taco^{net}) солдатів піхоти, які перетворювали бійців на полі бою в чудову мішень. Саме тому без всяких наказів гренадери одягли маленькі зручні круглі шапочки, що отримали назву “галети” [4, с. 22–30].

Ближче до нашого часу аналогію подібним діям можна побачити у чеченських бойовиків, серед яких була поширена “балаклава” – головний убір, що охоплює всю голову, залишаючи відкритими тільки частину обличчя (переважно очі й ніс). Хоча цей головний убір і названий на честь міста Балаклави в Криму, він з’явився в британській армії під час Кримської війни 1853–1856 рр. Подібні в’язані шоломи захищали англійців від холоду і в період Першої світової війни.

У рік 100-річчя Першої світової війни (2014 р.) “балаклави” масово відродилися на українському “Майдані” [8].

Слід зауважити, що “балаклава” є одним з елементів сучасної форми одягу спеціальних підрозділів більшості країн світу. Універсальність “балаклави” полягає у тому, що вона може використовуватися не тільки як основний головний убір, але також як підшоломник під каску.

Нерідко як елементи обмундирування використовувалися абсолютно не призначені для цього предмети. Наприклад, російські солдати одягали на голову т. зв. “медичну косинку” (“бандану”), призначену для фіксації поранених і травмованих кінцівок [12].

Через її зручність, практичність і, звичайно, як певну данину армійській моді, це відбувалося повсюдно в зоні бойових дій на Кавказі в період “чеченських війн” 1994–1996, 1999–2009 рр. Однак “бандана” має американське коріння – ковбої носили її на шиї, а в разі пилових бур використовували для захисту дихальних шляхів [10].

Перша світова війна відродила деякі середньовічні засоби захисту. Унікальний Музей Першої світової війни в німецькому м. Інгольштадт має в експозиції колекцію усіх сталевих касок, які захищали голови солдат європейських держав. Тут і найпоширеніша серед воюючих сторін французька каска Адріана, і британська каска Mk.I – “тазик”, австрійська каска “Берндорфер” і найлегша португальська каска завважки 550 г, і найважча – німецька з ріжками 1 кг 250 г [6].

У німецькій армії перед початком Першої світової війни як стройовий головний убір був затверджений шкіряний шолом “Helm”, який вважався універсальним, тобто був не тільки повсякденним і парадним елементом уніформи, але і призначався для бою. З початком бойових дій шоломи намагалися маскувати чохлами з тканини, але незабаром піхота відмовилася від них, як від

засобу захисту. Він був замінений на сталевий шолом (каска) “Stahlhelm”, що став відомим усьому світу [7]. Маленькі різки на німецьких касках були не просто дизайнерською знахідкою, а й призначалися для кріплення броньової пластини, що закривала чоло. Куля не пробивала її, але давала смертельний побічний ефект: за прямого влучення динамічний удар був настільки сильним, що вибивав шийні хребці. Саме тому солдати усіляко прагнули позбутися цих пластин. Проте відсутність каски на голові німецького солдата на фронті прирівнювалася до самострілу.

Аналіз людських втрат в результаті подальших воєн і локальних конфліктів показав, що сталеві шоломи достатньою мірою не забезпечують захист голови від вражаючих факторів артилерії і стрілецької зброї. Винахід вчених та інженерів американської компанії “Dupont” параарамідного волокна дав змогу створити якісно новий тканинно-полімерний шолом, який поставив крапку в історії каски зі сталі. Новий “тканинний” шолом “PASGT” з ПОС (протиосколочною стійкістю), рівноцінною ПОС сталеві каски, але в 5 разів легший, був розроблений у Натікській науково-дослідницькій лабораторії Сухопутних військ США і вже на початку 80-х рр. ХХ ст. прийнятий як основний елемент індивідуальної екіпіровки військово-службовців американської армії. Виготовлення нового шолома методом “препрегів” відрізняється неймовірно простою технологією, яка полягає у багаторазовому просочуванні тканини полімерною смолою з подальшим пресуванням у формі за певної температури. Це дозволило всім державам, які виявили бажання, забезпечити свої збройні сили подібними засобами захисту.

Американська каска “PASGT”, яка застосовувалася в американській армії з кінця 70-х рр. до 2003 р., майже повністю повторює форму німецької каски зразка 1916 р., за що отримала неофіційну назву “Fritz” (фриц). З 2003 р. в армії США використовується кевларовий шолом моделі MICH TC-2000 “Combat Helmet”. Сьогодні американські вчені працюють над створенням шоломів із застосуванням нанотехнологій. Нові матеріали “Zuion”, що розроблені конструкторами “NATICK”, і полімерне волокно M5, винайдене вченими і інженерами фірми “Magellan Systems Int”, дали змогу виготовити шолом завважки менше ніж 1 кг. На жаль, новий матеріал отримав назву “рідкої броні”, оскільки не витримує впливу води та прямих сонячних променів.

Проте лідером у створенні військових захисних шоломів нового покоління є Росія. Російські бронешоломи 6Б28, 6Б27, 6Б26, створені в “НДІ Сталі”, завважки трохи більше 1 кг, пройшли бойове тестування 2005 року, і сьогодні визнані міжнародними військовими фахівцями за своїми характеристиками найкращими у світі. Такий результат досягнутий завдяки винаходу унікальної технології використання тонкої термопластичної плівки, яка розміщується між шарами балістичної тканини і під час нагрівання у формі спікає тканинні шари один з одним. Виготовлення виробу є екологічно безпечним, оскільки в ньому відсутні смоли. До того ж бронестійкість такого шолома перевищує характеристики американського [11].

Сучасні шоломи військовослужбовців спецпідрозділів, пілотів літаків і вертольотів гарантують виконання бойових завдань у темний час доби завдяки приладам нічного бачення. Нині, з метою зменшення їх габаритів, “нічні біноклі” замінено пристроями типу “очок” з електронним підсилювачем світлових променів. Наприклад, у Великобританії розроблені бінокулярні окуляри нічного бачення “Cats Eyes” (“котяче око”).

У рік 100-річчя Першої світової війни у східних областях України була оголошена антитерористична операція. В умовах бойових дій основними засобами індивідуального захисту військовослужбовців ЗС України є каски і бронезилети. Добре зарекомендував себе в боях український куленепробивний кевларовий шолом “Каска-1М”, що має за американською класифікацією (NIJ USA) три класи захисту, який випускається підприємством “Темп-3000”. Він має добру термостійкість і малу вагу, завдяки виготовленню з балістичної тканини з полімерним просочуванням [16]. На жаль, захисні шоломи для ЗСУ переважно купують за кордоном, у країнах НАТО. Наприклад, 5 липня 2014 р. (за повідомленням глави МВС Арсена Авакова) МВС закупило “у одного з виробників, який постачає ці засоби захисту формувань НАТО”, 2000 бронезилетів і 6000 кевларових касок на суму 80 мільйонів гривень (ціна комплекту – 19 тис. гривень) для переозброєння та укомплектування Нацгвардії [9]. Однак в умовах дефіциту захисних засобів у військовослужбовців в зоні АТО, у грудні 2014 р. українські волонтери (за повідомленням Геннадія

Димшиця на своїй сторінці в Facebook) “... почали виробництво касок, аналогічних до кевларових натовських. Вони виготовляються із застосуванням балістичної тканини Twaron СТ 736 і ударостійкого склопластика. Сертифікацію пройдемо в НДІ МВС України на початку 2015-го. Вага: 1,6–1,7 кг. Дизайн – аналог “Schubert”. Самостійно проведені випробування показали: саморобна каска впевнено тримає кулю ПМ з відстані 4–5 метрів [15].

Перша світова війна затвердила як універсальні елементи польових (бойових) одностроїв принципово нові головні убори, які можливо розподілити на функціональні, маскувальні та захисні. Ця традиція зберігається й досі: багато армій світу використовують пілотки, кепі, “балаклави”, шоломи, каски, як затверджені статутами невід’ємні частини бойового обмундирування.

Військові головні убори мають народні традиції. Так, українська “мазепинка” сягає в козацьку добу, пілотка має прообразом національну сербську шапочку “шайкачу”, “бандана” запозичена у американських ковбоїв.

У ході затяжної “позиційної траншейної” кровопролитної війни найвразливішою частиною тіла солдата була голова, що стирчить з-за бруствера, і незабаром для її захисту до складу спорядження кожного бійця на передовій ввели захисну сталеву каску. І сьогодні вона зберегла свою форму і призначення, будучи виготовленою з принципово нових сучасних матеріалів, оснащеною приладами та пристроями типу “окулярів” для здійснення спецоперацій та виконання бойових завдань у будь-який час доби за будь-якої погоди.

1. Музичук С. Шапка-мазепинка / Сергій Музичук // *Однострій*. – 2009. – № 9. – С. 7–25.
2. Розпоряд XLVI з 22 цвітня 1919 // *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. – 1919. – Ч. 11. – С. 1–7.
3. Українські кермачі літаків, 1918 р. // *Око*. – Берлін, 1918. – Ч. 15. – С. 4.
4. Функен Ф. *Первая мировая война 1914–1918: Пехота – Бронетехника – Авиация* / Лулиан и Фред Функен; [пер. с фр. А. А. Китайцевой]. – М.: ООО “Издательство АСТ” : ООО “Издательство Астрель”, 2002. – 152 с. – (Энциклопедия вооружения и военного костюма).
5. Mollo A. *Army Uniforms of World War 1* / Andrew Mollo, Pierre Turner. – Poole, Dorset: Blandford Press, 1977. – 220 p.
6. Баварский военный музей. Германия / Поисковое объединение “Тризна”. Региональная молодёжная общественная организация / Форум. Модератор: Стадник А.Н. / <http://trizna.ru/forum/viewtopic.php?f=91&t=53192> ;
7. Веремеев Ю. Униформа армии Германской империи 1914г. / *Анатомия армии. Часть 1: Кокарды на фуражах* / <http://army.armor.kiev.ua/forma-2/nem-kokardy.shtml>
8. Гайдюкевич В. Балаклавы долой / UASNFO / 5.03.2014 / <http://uainfo.org/blognews/287175-balakov-doloy.html>.
9. Глава МВД Аваков протестировал новые бронежилеты и каски бойцов АТО / *Телеграф. Новости Украины и мира* / 5.07.2014 / <http://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/1363428-glava-mvd-avakov-protestiroval-novyye-bronezhilyeti-i-kaski-boytsov-ato.html>.
10. Головные уборы в армиях мира / 5.09.2012 / <http://paraparabellum.ru/uniforma/golovnye-ubory-v-armiyah-mira/>.
11. Джерелейко Р. Бронешлем – эволюция развития / *Арсенал ” Обмундирование и индивидуальная защита / Военное обозрение* / 16.05.2012 / <http://topwar.ru/14455-broneshlem-evolyuciya-razvitiya.html>.
12. Косынка медицинская (бандана) / *Камуфляжная одежда. Магазин “Пехотинец”* / http://www.incamouflage.ru/product_335.html.
13. Мельников И. На разломе цивилизаций. Белорусы в Войске Польском / *Историческая правда* / 21.11.2012 / <http://www.istpravda.ru/pictures/802/>.
14. Минобороны озвучило количество погибших военных за время АТО / *События | Comments.ua* /23.03.2015/ <https://news.mail.ru/inworld/ukraine/incident/21466011/?frommail=1>.
15. Украинские волонтеры изготавливают каски, аналогичные каскам НАТО / *Информатор.* / 21.12.2014 / <http://www.informator.su/ukrainnskye-volonteryi-yzhotavlyvayut-kasky-analogychnyie-kaskam-nato-foto/>.
16. Пуленепробиваемый кевларовый шлем “Каска-1М” Вооруженных Сил Украины, Силых структур / *Всемирная военная энциклопедия / Украина / Средства защиты / Шлемы. Каски / UA-HE-00001* / http://www.worldmilitary.org/ru/ukraine/sredstva_zaschity/shlemy_kaski-UA-HE-00001.